

RELIGIJA KAO »SPORNO PITANJE« OSVRT NA PREDAVANJE EDMUNDA ARENSA

Željko TANJIĆ, Zagreb

Sažetak

U ovome članku autor se iz perspektive fundamentalno-teološkog pristupa osvrće na predavanje prof. dr. Edmunda Arensa. U prvom se dijelu govori o »povratku religije«. Autor nastoji kratko naznačiti glavna obilježja takvoga govora. U drugom dijelu na temelju promišljanja R. Rortyja i G. Vattima govori se o religiji u vremenu radikalne interpretacije kao temeljnog horizonta tumačenja religije. Nakon toga autor promišlja o religiji služeći se teološkim razmišljanjem J. Werbicka koje je u hrvatskoj teološkoj misli slabo poznato. U zadnjem dijelu svoga rada osvrće se posebice na neke Arensove interpretacije promišljanja filozofa J. Habermasa. Autor se ne slaže s tezom E. Arensa da se u zadnjih nekoliko godina stav J. Habermasa o religiji značajnije promijenio i pokušava obrazložiti svoj stav analizirajući koje mjesto u svojim sadašnjim promišljanjima o javnom diskursu J. Habermas daje religiji.

Cljučne riječi: povratak religije, hermeneutika, funkcionalistička teorija religije, javni diskurs.

Uvod

Poštovani prof. dr. Arens, poštovane kolegice i kolege, zahvalan sam organizatorima našeg Teološkog dana što su mi dali mogućnost sudjelovanja u ovom akademskom činu, posebice stoga jer sam članke i djela Edmunda Arensa čitao kao rimski student i obilno ih citirao u svojoj doktorskoj disertaciji.

Svi se slažemo da je tema predavanja više nego aktualna, premda se čini da u našem kulturnom, društvenom i crkvenom okruženju, kao i u našem teološkom promišljanju još nije dovoljno razmatrana i ne posvećuje joj se dovoljno pozornosti. Stoga ovaj »Dies Theologicus« pruža mogućnost za promjenu

ozračja i ozbiljnije interdisciplinarno bavljenje ovom temom važnom za samu teologiju, ali i za sve nas.

Ovo će izlaganje u prvom dijelu govoriti o onome o čemu se već duže vrijeme stalno govori: o »povratku religije« na javnu scenu. Pokušat ćemo kratko naznačiti neke bitne elemente govora o »povratku religije«. U drugom će dijelu biti riječi o pitanju religije u razdoblju interpretacije, tj. hermeneutike kao jedinog mogućeg filozofskog pristupa religiji. Postavlja se naime pitanje kako govoru o povratku religije i samoj religiji pristupiti u razdoblju kada sve podliježe jednoj radikalnoj interpretaciji koja taj povratak ne želi i ne vidi kao »povratak na staro« nego jedan sasvim nov i drugačiji »povratak«. U trećem ćemo dijelu pokušati prikazati jedan fundamentalno-teološki pristup religiji na temelju teologije Jürgena Werbicka. Taj je dio i središnji dio našeg izlaganja jer predavanju E. Arensa i pristupamo iz područja fundamentalne teologije. U četvrtom će se dijelu govoriti posebice o Arensovoj interpretaciji promišljanja poznatog filozofa Jürgena Habermasa. Zapravo, cijelo je predavanje zamišljeno kao jedno neizravno dijalogiziranje s tekstom i tezama E. Arensa.

1. Povratak religije na javnu scenu

Dvadeseto stoljeće, to »kratko stoljeće«¹ započelo je svoj hod ispunjeno poletom ideja i ideologija koje su gotovo proročki najavljivale nastanak potpuno drukčijeg svijeta u kojem će, između ostalog, nestati i religija. Unutar raznih teorija sekularizacije ekonomski napredak i modernizacija trebali su dovesti ne samo do pada utjecaja religije nego i do njezina potpunog nestanka. Smatralo se da religija neće imati nikakve posljedice za socijalni, društveni i politički razvoj. Ako bi se i pričinilo da ih ima, onda je trebalo dublje istražiti takvu situaciju i vidjeti da u temelju svega ipak stoji materijalni, a ne religijski uzrok tih posljedica.² Bez obzira koja se verzija govora o »kraju povijesti« prihvatila, bilo ona marksistička o tome kako će poniženi svijeta zbaciti kapitaliste i materijaliste ili ona kapitalistička i liberalnih demokracija o tome da će mijenjajući čovjeka promijeniti svijet, ni jedna ni druga u svojim interpretacijama stvarnosti nisu nalazile mjesta za religiju.³

A dogodilo se upravo suprotno: premda živimo u »sekularnom dobu«⁴ sa svim njegovim mnogostrukim obilježjima, u zadnjih se trideset godina naj-

¹ Usp. E. HOBBSAWN, *The Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914-1991*, Penguin, London, 1994.

² Usp. R. STARK – M. INTROVIGNE, *Dio è tornato. Indagine sulla rivincita delle religioni in Occidente*, Piemme, Casale Monferrato, 2003., str. 15-18.

³ Usp. S. M. THOMAS, »Outwitting the Developed Countries? Existential Insecurity and Global Resurgence of Religion«, u: *Journal of International Affairs*, 61 (2007.), 1, str. 21.

⁴ Usp. CH. TAYLOR, *A Secular Age*, Harvard University Press, Cambridge, 2007.

više govori o »velikom povratku religije«. Taj govor dolazi i iz pera onih koji su bili glavni promicatelji ideje sekularizacije kao što je poznati sociolog Peter L. Berger.⁵ Razlozi koji su doveli do toga nisu lako objašnjivi. Postoji mnoštvo različitih promišljanja, od onih koji tvrde da se treba oprostiti s tezom o sekularizaciji, kao promašenoj i neutemeljenoj, do onih koji smatraju da unutar općeg okvira govora o sekularizaciji treba na potpuno drukčiji način promišljati religiju i njezinu ulogu u javnom životu, kao i govor o »privatnosti« religije te o funkcionalnosti religije kao društvenog podsustava.⁶ Svima je u međuvremenu, posebice nakon tragičnih događaja 11. rujna 2001., postalo jasno da religija ponovno igra važnu ulogu i u međunarodnim odnosima te da pitanje njihova međusobnog odnosa predstavlja jedan od najvećih teoretskih izazova nakon završetka hladnoga rata i rađanja globalizacije.

No analiza i promišljanje o smrti ili povratku religije nije jednoznačna. Ona zahtijeva dobro poznavanje problematike i različitih interpretacijskih slojeva, traži odgovor na pitanje je li primjerenije govoriti o povratku religije ili o promjeni »pojavnih slike« (Erscheinungsbild) religije koja se stalno mijenja.⁷

O toj višeslojnosti i višeznačnosti fenomena religije na poseban je način prošle godine govorio i pisao preminuli hrvatski sociolog religije Željko Mardešić, čiji život i djelo još uvijek čeka proučavanja koja će otkriti posebnost njegove misli.

U uvodu svoje knjige *Budućnost religije* on piše: »Vjerojatno da će religija u narednom stoljeću biti prisutnija nego danas, ali u manje određenim oblicima, slobodnija u iskazu, podložna osobnim prohtjevima, pomiješana sa svjetovnim nadomjescima, često okultna i mistička, s obveznim primjesama bolesne nestrpljivosti i želje da se odmah dohvati sveto. Ukratko, krajnje nestabilna kao što su to u suvremenom društvu postali moral, običaji, navike, shvaćanja i ponašanja.«⁸

Jedna je od glavnih karakteristika religije, koja se danas vraća na povijesnu scenu s koje se čini da nikada nije niti otišla, osim u teoretskim promišljanjima različitih znanstvenika, razlika između življene religioznosti i znanja

⁵ Usp. P. L. BERGER, »Reflections on the Sociology of Religion Today«, u: *Sociology of Religion*, 62 (2001.), 4, str. 443-454.

⁶ J. CASANOVA, *Oltre la secolarizzazione. La religione alla riconquista della sfera pubblica*, Il Mulino, Bologna, 2000.; R. STARK, »Sekularizacija R.I.P.«, u: *Svesci Communio*, 34 (2001.), 103-104, str. 3-20; P. L. BERGER, »The Desecularization of the World. A Global Overview«, u: ISTI (ur.) *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Ethics and Public Policy Center, Washington DC, 1999., str. 1-19; E. SHAKMAN HURD, »Theorizing the Religious Resurgence«, u: *International Politics*, 44 (2007.), 4, str. 647-665.

⁷ K.-P. JÖRNS, »Renaissance der Religion? Was Menschen heute glauben«, u: K. HOFMEISTER – L. BAUEROCHSE (ur.), *Die Zukunft der Religion, Spurensicherung an der Schwelle zum 21. Jahrhundert*, Echter, Würzburg, 1999., str. 26.

⁸ Usp. J. JUKIĆ, *Budućnost religije*, Matica hrvatska, Split, 1991., str. 8.

o religijama. I dok su se od prosvjetiteljstva naovamo mnogi bavili religijom putem »mnoštva oštrih i nepomirljivih teorijskih suprotstavljanja«⁹, koja su se često pretvarala i u ideologije, danas nova religioznost »postaje neizbrisivo obilježena upravo nestrpljivim povratkom življenju svetoga«¹⁰, koje se buni protiv znanja o religiji. A to se sveto, kada se ne može naći u religiji »traži i stvara u samome svjetovnom«¹¹. Tako se danas religijsko nalazi posvuda ili, kako to reče Željko Mardešić, »ljudi religiozno misle i kad svjetovno stvaraju«¹². Danas je religijsko izmiješano s političkim i stoga se čini da je upravo političko shvaćanje religija ili sučeljavanje nekih tradicionalnih religija s izazovima moderniteta i postmoderniteta obilježeno nasiljem i sukobima.

Zbog svega toga ponovno raste interes za religiju. Znakovita je činjenica da je *Neue Züricher Zeitung*, jedan od vodećih europskih političkih dnevnika, prošle godine započeo objavljivati feljton pod naslovom »Eine Erörterung der Frage: Was ist eine gute Religion« (»Pretresanje pitanja: što je dobra religija«) u kojem su mnogi poznati stručnjaci poput Jana Assmanna, Hermana Lübbea, Navida Kermanija, Gerharda Schulzea, Christoha Türckea, Roberta Spaemanna iznijeli svoja promišljanja o ovoj temi.¹³

Naravno da ovom prigodom možemo samo naznačiti činjenicu govora o »povratku religije« u stručnoj i znanstvenoj literaturi i mnogovrsnosti razloga i tumačenja te činjenice. Ovaj govor predstavlja poseban izazov za kršćansku teologiju. No prije toga bi trebalo kratko naznačiti kako se ove promjene očituju u filozofskim promišljanjima.

2. Promjene u shvaćanju religije u »razdoblju interpretacije«

Dvojica su modernih filozofa, Richard Rorty i Gianni Vattimo, svojim razmišljanjima o religiji na poseban način utjecali na mnogobrojna druga filozofska i teološka stremljenja.¹⁴ Iz njihovih je promišljanja vidljivo da ulazak u »razdoblje interpretacije«, nakon smrti metafizike koju je navijestio Nietzsche tvrdnjom kako više nema činjenica nego samo interpretacija, predstavlja i promjenu u razumijevanju i shvaćanju religije. Shvaćanje filozofije koje polazi od postavljanja pitanja o »bitku ili ništavilu«, »jeziku i stvarnosti«, »Bogu i njegovu postojanju« jest beskorisno stoga što se takva pitanja ne mogu postavljati

⁹ *Isto*, str. 5.

¹⁰ *Isto*.

¹¹ *Isto*.

¹² *Isto*, str. 7.

¹³ U međuvremenu ta su promišljanja izdana kao knjiga: U. J. WENZEL, *Was ist eine gute Religion?*, C. H. Beck, München, 2007.

¹⁴ Usp. R. RORTY – G. VATTIMO, *Il futuro della religione, solidarietà, carità, ironia*, ur. S. Zabalá, Garzanti, Milano, 2005.

izvan povijesti i što filozofija nije u stanju promišljati »strukturu« svih ljudskih mogućih načina promišljanja.

Pravi je cilj filozofije pitanje o intersubjektivnom jezičnom suglasju. Dakle, cilj nije odnos s nečim što postoji izvan nas nego *Bildung* (izgradnja), »nikad dovršeno oblikovanje sebe«¹⁵, koje ne polazi od toga da sve mora biti znanstveno objašnjeno. Takva je dekonstrukcija metafizike, pored Francuske revolucije (solidarnost) i romantizma (ironija), omogućena i kršćanstvom koje je usredotočeno na ljubav. Zapravo hermeneutika, oblikovana na temeljima kršćanskog otkrića nutrine, subjektivnosti i slobode, u najradikalnijem smislu predstavlja »razvoj i sazrijevanje kršćanske misli«¹⁶.

Upravo će se polazeći od takvih stavova Vattimo i Rorty naći na tragu velikih filozofa dvadesetog stoljeća, kao što su H. G. Gadamer, B. Croce i J. Dewey te složiti da kršćanstvo koje se odriče metafizičkog horizonta i dogmat- skih postavki može postati univerzalni *ethos* koji ne samo da predstavlja pret- postavku hermeneutici nego i demokraciji, da religija može neovisno postojati pored politike i znanosti ako se odrekne težnje za apsolutnošću.

Takav je način pristupa religiji u suglasju s vjerom koja se privatizira, a ne onom koju tvore religijske zajednice i koja oblikuje političke i društvene stavove. Budućnost religije ovisi »o sposobnosti aktualnih crkvenih religija da dopuste preoblikovanje religije u nešto privatno«¹⁷. Hermeneutika pak može pomoći reli- giji, posebice zbog svoje kritike istine, da se oslobodi svakog metafizičkog promi- šljanja. »Aktualnost hermeneutike u sadašnjoj kulturi, sa stajališta povratka reli- gijskoga, čini se da upućuje kako, možda puno šire nego u drugim razdobljima prošlosti, spasenje ne prolazi kroz opisivanje i spoznaju nego kroz interpretaciju i izgradnju. Uloga koju su u današnjoj kulturi preuzeli pojmovi kao što su 'komu- nikacija', 'globalizacija', 'dijalog', 'interpretacija', 'demokracija' i 'ljubav' nije slu- čajna nego pokazuje ovu usmjerenost misli prema napuštanju objektivnosti.«¹⁸

Dakle u njihovoj su interpretaciji religija, pa i kršćanstvo, oslobođeni svake institucionalizacije, prisezanjem apsolutnosti i bilo kojeg metafizičkog horizonta. Religije su ne samo podložne stalnoj interpretaciji nego i same nude polazišta za stalnu i radikalnu interpretaciju.

3. Mogući fundamentalno-teološki pristup religiji

Upravo je, s jedne strane zbog zahtjeva za njezinom stalnom interpretaci- jom i privatizacijom i sve većeg utjecaja u društvenom i političkom kontekstu

¹⁵ Isto, str. 10.

¹⁶ Isto, str. 50.

¹⁷ Isto, str. 24.

¹⁸ Isto.

unutar kojega ne gubi na snazi nego dovodi u pitanje sve dosadašnje sekularizacijske matrice tumačenja stvarnosti s druge strane, religija više nego ikada »sporno pitanje«. Upravo je tako poznati njemački teolog Jürgen Werbick naslovio prvi dio svoje vrlo opsežne fundamentalne teologije posvećen religiji.¹⁹

Što u Werbickovu načinu promišljanja znači tvrdnja da je religija »sporno pitanje«? On je zapravo taj pojam uključio u naslove sviju poglavlja svoje knjige želeći tako pokazati situaciju promijenjenog govora u kojoj se nalazi današnja fundamentalna teologija. Tim je pojmom zamijenio klasičan pojam »demonstratio« koji je oblikovao fundamentalnu teologiju klasičnom podjelom na »demonstratio religiosa«, »demonstratio christiana« i »demonstratio catholica«. »Sporno pitanje« upućuje na slučaj koji se rješava pred sudom. A kršćanstvo je s više strana stavljeno na optuženičku klupu. Fundamentalna teologija postala je svjesna da su sve temeljne postavke kršćanske teologije: religija, objava i Crkva dovedene u pitanje. I premda se neke kritike koje su upućene protiv sadržaja kršćanske poruke ne odnose na nju samu nego su upućene shvaćanju religije kao takve, potrebno je vidjeti odnose li se argumenti kritike na religiju kao takvu ili samo na neke njezine deformacije.²⁰ Jer i kršćanstvo je, bez obzira na razlike u tumačenjima, religija. Stoga se ni fundamentalna teologija ne može i ne smije povući iz diskusije i promišljanja o epistemološkom i društvenom statusu religije danas. Ta situacija teologe uvijek iznova dovodi do toga da moraju obrazlagati vlastite stavove i da su pritom, u našem povijesnom, kulturnom i znanstvenom kontekstu, upućeni na razumsku argumentaciju, ali i na sve ono što oblikuje temeljna pitanja i zabrinutosti u našoj stvarnosti.²¹

S obzirom da je religija »sporno pitanje« kršćanska se teologija nalazi u *apologetskoj situaciji* u kojoj mora pokazati kako je moguće religiju pokazati u dobroj svjetlu. I E. Arens u svom predavanju, pozivajući se upravo na J. Werbicka, tvrdi da je religija unutar katoličke fundamentalne teologije važan i relevantan subjekt.²² Naravno, pritom mora znati što čini kada se upušta u obranu religije te mora izbjeći da takvom situacijom bude zarobljena i slijepa na jedno oko, tj. da ne vidi sve probleme koji proizlaze iz shvaćanja i življenja religije danas.²³

U ovome predavanju ne može se prikazati mogući sustavni fundamentalno-teološki pristup religiji u ovom povijesnom trenutku, ali zato možemo, izazvani predavanjem E. Arensa, vidjeti orise jednog mogućeg pristupa.

¹⁹ Usp. J. WERBICK, *Den Glauben verantworten*, Herder, Freiburg im Breisgau, 2000.

²⁰ Usp. R. SCHAEFFLER, »Verso un concetto filosofico di religione«, u: W. KERN – H. J. POTTMEYER – M. SECKLER (ur.), *Corso di teologia fondamentale*, sv. 1, Queriniana, Brescia, 1990., str. 1.

²¹ Usp. J. WERBICK, *nav. dj.*, str. XV.

²² Usp. E. ARENS, »Što je religija i čemu služi? Razmišljanja u svjetlu komunikativne teologije«, u: *Bogoslovska smotra*, 1 (2008.), str. 21.

²³ Usp. J. WERBICK, *nav. dj.*, str. 5.

U prvom poglavlju svog predavanja E. Arens govori o religiji kao praksi koja se nosi s kontigentnošću ili ritualnoj praksi. Pritom nas upućuje na Troeltschov i na Rortyjev stav o ovome pitanju, ali se prije svega zaustavlja na shvaćanju religije kao prakse koja pomaže u svladavanju kontigentnosti u misli njemačkog filozofa H. Lübbea. E. Arens i sam kritički promišlja Lübbeov stav služeći se kritikom »građanske religije«, kako ju je razvio J. B. Metz.²⁴

No kritika bi se s teološkog stajališta mogla i proširiti. Lübbeova definicija i promišljanje religije može se smjestiti u funkcionalističke teorije religije. Ne možemo ovdje govoriti o svim vidovima ove teorije. Važno je, promišljajući o Lübbeovu stavu, imati u vidu da on funkcionalnost religije razumijeva samo u ograničenom smislu, tj. smatra da religija ima onu funkciju koju druge društvene funkcije ne mogu preuzeti i koja neće nestati ni u daljnjem društvenom i znanstvenom razvoju. On ne ide za tim da takvim promišljanjem nadomjesti samosvijest vjernika, bilo religijski afirmativno shvaćenu bilo kritički promišljanu. »Funkcionalistička teorija religije prema Lübbeu nema taj zahtjev. Stoga se ona ne razvija kao kritička teorija protiv religija nego prije svega kao kritička teorija nasuprot jednoj kritici religije, koja u procesu društvenog napretka želi religiju nadići tako da ju učini funkcionalno beskorisnom.«²⁵

Potrebno je i važno ovu razliku imati na umu. Svojom teorijom on želi spasiti religiju od beznačajnosti. Na tragu funkcionalnih podjela u modernom društvu, pokazujući funkcionalnost religije, govori o njezinu smislenom opstojanju. Već se u tome vidi razlika između Lübbea i Metza. Naime, Metz upravo iz teoloških razloga odbija funkcionalističko shvaćanje religije na temeljima prosvjetiteljstva i njegove slike čovjeka.

Zato se neizbježno postavlja pitanje gdje u takvom ozračju treba smjestiti fundamentalno-teološki govor o religiji? Na stranu funkcionalističkog, dakle kritičkog promišljanja antireligijskog stava ili na stranu religiozne samosvijesti na temelju koje religiozni ljudi pripadaju određenoj religijskoj tradiciji ili se mora naći između obiju pozicija?

S obzirom da ovdje nismo u mogućnosti razviti cjelokupnu argumentaciju, možemo reći da fundamentalna teologija u sučeljavanju s funkcionalističkom teorijom objave promišlja o tome je li pitanje važnosti i istinitosti religije vezano uz njezinu funkcionalnost i razne tvrdnje o njezinoj korisnosti i djelotvornosti. Trajno je pitanje i izazov je li dovoljno vjerovati u djelotvornost, tj. funkcionalnost religije bez promišljanja o stvarnosti iz koje djelovanje i korisnost proizlazi? Nije li tezom o korisnosti religije kao razlogom njezina uvažavanja, prihvaćanja i razumijevanja potvrđena teza mnogih, od Feuerbacha do Nietzschea pa i drugih mislilaca kako religiozna samosvijest nije ništa

²⁴ Usp. E. ARENS, *nav. dj.*, str. 12.

²⁵ Usp. J. WERBICK, *nav. dj.*, str. 54.

drugo nego motivacija za jedan »pravi«, koristan život koji je zapravo, kako Nietzsche tvrdi, »štetna iluzija« koja nas sprječava suočiti se sa stvarnošću?²⁶

Može li se dakle govoriti o religiji izvan konteksta funkcionalne korisnosti i na koji način oblikovati taj govor, pogotovo nakon kritika koje o religiji govore kao o ljudskoj projekciji i egoističkom projektu: vjerujemo jer nismo dovoljno samostalni i zreli negirati religiozni stav kao i zbog toga što nismo spremni odbaciti ono što vjerovanjem dobivamo, tj. zbog čega nam vjerovanje koristi.

Na to pitanje fundamentalna teologija pokušava odgovoriti što je moguće jasnije i prihvatljivije pokazujući s jedne strane da je antropološki smisleno vjerovati, a s druge strane, polazeći od objave u Isusu Kristu i njegove stvarnosti, želi pokazati da upravo vjerovati u Isusa Krista predstavlja izazov za naše – biti pravi ljudi, dakle za naše potpuno očovječenje.²⁷ Ona se pita koja je korist od kršćanske vjere i što ljudi dobivaju vjerom u Boga, ali zna da vjera nije prvenstveno plod koristi i prednosti koja se dobiva te pokazuje da se u tome ne nalazi temeljni razlog vjerovanja. Ako shvatimo religiju kao odnos s Bogom, onda takav odnos stoji u napetosti između toga da čovjek taj odnos vidi korisnim za sebe i između toga da se odnos s Bogom ne može promatrati kao sredstvo za ostvarenje određenih partikularnih ciljeva. Dakle uvjetovano, korisno ima smisla samo ako omogućuje prisutnost i djelotvornost jednog bezuvjetnog trebati. Pozivajući se na Tillicha možemo reći da se religija i kršćanska vjera suprotstavljaju relativiziranju na samo uvjetovano i korisno zato što se u njima ono što je bitno prihvaća i časti radi njega samoga i zato što se shvaća kao ono što nas se »bezuwjetno dotiče«²⁸.

Vjera i religija pozvane su ći onkraj granica onoga što je dobro za mene, dakle onkraj granica funkcionalnosti, te su pozvane prepoznati ono što nas se bezuwjetno tiče u odnosu na oblikovanje čovjeka čovječnijim. »Religiozno ispujnjava i potvrđuje razliku između onoga što je za mene dobro i onoga što je po sebi dobro, tj. istinito.«²⁹ Richard Schaeffler će pak reći da je funkcionalno tumačenje religije vrlo ograničeno jer ne obuhvaća one fenomene koji za religiozne ljude pripadaju religiji, »ali koji ni u čemu, ili samo na vrlo posredovan način zadovoljavaju funkciju na koju se s vremena na vrijeme stavlja naglasak«³⁰.

Polazeći od Tomine postavke koja religiju shvaća kao spasenjski odnos s Bogom, može se reći da za teološko shvaćanje religija nije »jednostavno u situaciji egzistencije ili u stanju svijesti nego u stvarnom transcendiranju prema Bogu u horizontu problema spasenja i, dakle, u jednom potvrđenom interesu za spasenje i hrabrosti da se prijeđe put u praksi koja tome kores-

²⁶ Isto, str. 56.

²⁷ Isto, str. 57.

²⁸ P. TILLICH, *Wesen und Wandel des Glaubens*, Kreuz-Verlag, Berlin, 1966., str. 9.

²⁹ Usp. J. WERBICK, *nav. dj.*, str. 68.

³⁰ R. SCHAEFFLER, *nav. dj.*, str. 67.

pondira. Stoga religija ne može biti definirana samo polazeći od funkcije apsolutnog u našoj egzistenciji nego može biti definirana polazeći od spasijske prakse koja traži otkupljenje i nalazi ga u granicama mogućega u onoj i po onoj stvarnosti koja se teološki zove 'Bog'; ali koja može preuzeti i druga imena.«³¹

U zaključku svoga promišljanja o ovom pitanju Werbeck će istaknuti: »Jedna fundamentalno-teološka teorija religije, kako će ona ovdje biti pokušana, može se najprije pozvati na intuiciju u kojoj neuvjetovano postaje vidljiva neopozivost razlike između korisnoga i dobrog, tj. istinitoga, uvjetovanoga i bezuvjetnoga. Gdje god se pak ova intuicija konkretno događa, gdje god se 'religiozno' pokazuje obuhvaćeno onim što ga se bezuvjetno tiče, i od toga razlikuje ono od čega se uvjetovano – u skladu s izračunom korisnosti – dopušta zahvatiti, tamo se isto tako postavlja pitanje treba li se stvarno častiti kao neuvjetovano ono što religiozne ljude zahvaća sa zahtjevom za neuvjetovanim časćenjem; tamo se postavlja pitanje kojemu se bezuvjetno nadolazećem može dopustiti da sve drugo relativizira jer – kao što bi se trebalo dokazati – spasosno relativizira 'njegovo drugo'.«³²

Stoga smatramo da je u našem kontekstu i na temelju izlaganja E. Arensa važno imati u vidu ovu napetost između bezuvjetnog i funkcionalnog i u tome kontekstu tražiti prostore teološkog promišljanja o važnosti religije u našem životu, ali i u društvenom ozračju. Svijest o ovoj napetosti, ali i doprinosu koji teologija može dati u njezinu rasvjetljavanju premalo je prisutna zato što se često priklanja jednostranim rješenjima.

4. Kritika Arensova pogleda na Habermasov stav o religiji

Jedan od primjera koji govori u prilog iznesenom jest i primjer poznatog njemačkog filozofa Jürgena Habermasa. Za njega i njegovo promišljanje, koje je postalo jednom od referentnih i nezaobilaznih točaka kada je riječ o ulozi religije u modernom društvu, E. Arens misli da se značajno promijenilo u zadnjem desetljeću. Za nas, upravo u kontekstu naših teoloških promišljanja, postavlja se pitanje je li se uistinu promijenilo?³³ O tome bih želio reći nekoliko

³¹ M. SECKLER; »Il concetto teologico di religione«, u: W. KERN – H. J. POTTMEYER – M. SECKLER (ur.), *Corso di teologia fondamentale*, str. 213-214.

³² Isto, str. 70.

³³ U ovome promišljanju slijedim sljedeće autore: W. J. MEYER, »Private Faith or Public Religion? An Assessment of Habermas's Changing View of Religion«, u: *The Journal of Religion*, 75 (1995.), 3, str. 371-391; M. COOKE, »Salvaging and Secularizing the Semantic Contents of Religion: the Limitations of Habermas's Postmetaphysical Proposal«, u: *International Journal for Philosophy and Religion*, 60 (2006.), 1-3, str. 187-207; A. WALLACE, »Reason, Society and Religion: Reflections on 11 September from Habermasian Perspective«, u: *Philosophy & Social Criticism*, 29 (2003.), 5, str. 491.

riječi i pokušati osporiti tezu o promjeni Habermasova stava iako se njegovo otvaranje religijskom pitanju te posebice njegovi razgovori s Josephom Ratzingerom čine radikalnom promjenom u odnosu na prijašnje stavove.

U svom poznatom »Frankfurtskom govoru« iz 2001. Habermas označava dva društvena čimbenika koja su ga motivirala da promisli o ponovnom uključivanju religijskog govora u proces demokratskog odlučivanja: instrumentalizacija ljudske naravi pod pritiskom biotehnološkog razvoja i neuspjehi u zapadnom procesu modernizacije koji su se posebice očitovali nakon terorističkog napada 11. studenoga 2001., događaja u kojem su, kako on sam ističe, eksplodirale napetosti između sekularnog društva i religije.

U oba slučaja zabrinut je zbog toga što postmetafizičkoj misli nedostaje semantičkih izvora nužnih za pravovaljan odgovor na takve izazove. Na tome tragu stoga želi izbjeći psihološki mučnu podjelu između političkog i religijskog identiteta koji je nastao kao nusprodukt Rawlsova pristupa javnom razumu. No čak ni takva promjena, koja će uvažiti važnost religije unutar javnog diskursa, nije sposobna prihvatiti javnu raspravu o istinitosti religijskog doprinosa. On je u svojim novim promišljanjima prihvatio javnu diskusiju o religijskom zahtjevu za važenjem unutar njegova postojećeg misaonog sustava tako što čini razliku između zahtjeva za važenjem čiji su kognitivni sadržaji otvoreni kritičkom sudu i zahtjeva za važenjem s čijim se kognitivnim sadržajem postmetafizička misao mora kritički sučeljavati. Ova je implicitna razlika vidljiva u njegovoj restrikciji javne diskusije religijske istine unutar neformalnog procesa demokratskog odlučivanja. Njegov je poziv za uključivanje religijskog doprinosa u demokratsku proceduru vezan uz oslabljenu javnost, a u zakonodavnim i tijelima u kojima se donose odluke dopušten je samo sekularni um. Prema tome, i dalje se sve mora formulirati u sekularnim terminima.

Dakle, Habermas osobnom i intelektualnom ozbiljnošću slijedi savez između sekulariziranog razuma i onog teološkog, ali njihov savez vidi na neravnopravnim temeljima. Teološki bi razum morao prihvatiti autoritet sekularnog postmetafizičkog razuma, a ovaj, premda ne može i ne treba donositi sud o vjerskim istinama, kao posljednja instanca prihvaća kao »razumsko« samo ono što može prevesti u svoj vlastiti govor, dakle ne istine vjere u njihovoj transcendentnoj dimenziji i u njihovom temeljnom sadržaju. Jeruzalem je, pored Atene, dio povijesne geneze sekularnog razuma, ali ne kao aktualno razumski dio.

Zapravo, čini se da Habermas ne uspijeva izaći iz svoje temeljne zatvorenosti koja uključuje religijsko u javni diskurs ne iz nutarnjeg razumijevanja komunikacijskog procesa nego iz straha zbog nasilja i graničnih pitanja. A upravo strah i granična pitanja dovode u pitanje Habermasove postavke postmetafizičkog sekularnog razuma i uloge religije u društvenim procesima.

Zaključak

Predavanje E. Arensa otvorilo je važna pitanja za razumijevanje religije unutar teologije u Hrvatskoj, ali i unutar hrvatske znanstvene i društvene javnosti. Teorija komunikativnog djelovanja koju on zastupa u svojim djelima može i mora predstavljati obogaćenje za našu teološku i crkvenu javnost. Ona nam nudi ne samo misaone strukture nego i okvire za praktično djelovanje. Ipak, u ovom sam izlaganju želio barem ukratko iznijeti neke prijepore oko određenih pitanja, ali i ukazati na suglasje u mnoštvu stavova.

Summary

RELIGION AS A »CONTENTIOUS ISSUE« A REFLECTION ON EDMUND ARENS' LECTURES

The article gives a fundamentally-theological reflection of Edmund Arens' lectures. The first part of the article refers to the »comeback of religion«. The author attempts to briefly outline the main features of this discussion. The second part of the article is based on the thinking of R. Rorty and G. Vattimo about religion during the period of radical interpretation as a fundamental horizontal to understand religion. This is followed by the author's thoughts about religion through J. Werbick's theological thought which is not widely known in Croatia. The last part of the article reflects in particular on some of Arens' interpretations of the thoughts of the philosopher J. Habermas. The author doesn't agree with Arens' thesis that J. Habermas' opinion about religion has changed significantly over the past few years; the author attempts to explain his opinion by analysing where J. Habermas in his contemporary thinking about public discourse places religion.

Key words: *comeback of religion, hermeneutics, functional religious theory, public discourse.*